

Кузнецов О.В.

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України

УДК 339.97

**Державний сектор як складова ринкових відносин –
досвід Великобританії для України.**

Проаналізовано зростання ролі державного сектора у розвитку економічних процесів у Великобританії – провідній країні світу з лібералізованою ринковою економікою. Зроблено висновок про те, що в майбутньому держава гратиме посилену роль як стабілізатор економічного розвитку, що спонукає до певного концептуального переосмислення неоліберальної парадигми в цілому, а також місця і ролі держави у розвитку системи сучасного ринкового господарства зокрема. З даної точки зору представлений аналіз може бути корисним для довгострокової стабілізації економічної ситуації в Україні.

Ключові слова: економічний розвиток Великобританії, лібералізм, державне регулювання, державні видатки, фінансова криза, субсидування бізнесу.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть інтелектуальні і політичні еліти все більшого числа суверенних держав, взявши на озброєння ліберальні гасла, обіцяли своїм народам прихід ери благополуччя і процвітання після закінчення проведення ринкових реформ, в результаті яких будь-які форми державного втручання в господарську діяльність суспільства назавжди залишаться у минулому. У свідомості сучасників послідовно насаджувався зразково-показовий приклад англосаксонських країн з лібералізованими економіками, слідування економічним рецептам яких уявлялося як універсальна панацея від соціально-економічних недуг для всіх без винятку країн і народів земної кулі. При цьому залишався поза увагою той факт, що держава грала ключову роль у забезпеченні умов

господарювання і економічного розвитку у Великобританії і США, які впродовж понад двох століть виступають лідерами процесів глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми розвитку сектору державного управління як складової ринкових відносин в англосаксонських країнах присвячені дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів, зокрема, Б.Барлет, З.Бжезинського, А.Гальчинського, Ф.Закарії, Дж.Стігліца, Ю.Пахомова. Дана стаття акцентує увагу на ролі британського сектору державного управління в економічному розвитку.

Мета дослідження – дослідити особливості еволюції державного сектору у розвитку економічних процесів у Великобританії.

Виклад основного матеріалу. Безперервно пропагуючи в країнах, що розвиваються, переваги ліберальної доктрини, британські політичні лідери воліють не акцентувати увагу на тому, що в періоди власного становлення їх країна керувалася прямо протилежними методами: здійснювала жорсткий контроль над зовнішньою торгівлею своїх колоній і захищала розвиток внутрішнього ринку шляхом прямої заборони імпорту або за допомогою високих митних тарифів.

Промислова революція і колоніальна політика зробили Великобританію надзвичайно багатою країною в ХІХ ст. Проте в результаті руйнівних наслідків Першої і Другої світових воєн та розпаду колоніальної імперії стабільність і безпеку в британському суспільстві було порушено, добробут населення значно знизився, фунт стерлінгів втратив функцію ключової резервної валюти, а Лондон – притаманний йому впродовж століть статус світового банкіра. Чи залишилася Британія вірною своїм ліберальним принципам за таких обставин? Ні. Навпаки, Британія перейшла до політики побудови глибоко структурованої соціальної держави, що супроводжувалася націоналізацією значної частини британської промисловості та надзвичайним підвищенням податків. Ще в 1979 р. максимальна ставка податку з доходів в Британії (який стягувався з багатих осіб) сягала 98%, з яких 83% становив податок на зарплату, а ще 15% додатково стягувалися з так званого

нетрудового доходу (unearned income) у вигляді нарахованих відсотків і дивідендів [1].

Як і слід було очікувати, тривале післявоєнне державне регулювання економікою знизило ефективність процесів господарювання в країні, споконвіку орієнтованої на свободу підприємництва. Наступні ліберальні реформи М. Тетчер послужили сильним поштовхом для відновлення економічної динаміки: податки на багатих були радикально знижені, дерегуляція економічних процесів супроводжувалася широкомасштабною приватизацією промисловості і лібералізацією фінансового сектора. Тим не менш, успіх політики тетчеризму навряд чи міг би бути гарантований без попереднього активного державного втручання в регулювання економічних процесів, в результаті якого були відновлені економічна і політична стабільність в британському суспільстві.

Таким чином, завдяки поетапному поєднанню дирижистських і ліберальних методів у здійсненні реформ (а не застосуванню механізмів “шокової терапії”, що знищують ослаблене виробництво) Британії вдалося впоратися з труднощами перехідного періоду, позбавитися кліше “хворої людини Європи” і відновити свою конкурентоспроможність на міжнародних ринках.

Тривале застосування “неринкових” методів у повоєнний період відбудови безпосередньо сприяло тому, щоб сьогодні, з позиції діяльності бізнесу, Британія знову могла стати найсприятливішою економікою Європи. Рівень податків в країні нижчий, ніж у країнах “Великої сімки” і більшості “старих” членів Євросоюзу. За швидкістю реєстрації нової компанії Британії належить одне з перших місць у світі. Протягом років Британія займає перші позиції у міжнародному рейтингу Всесвітнього банку щодо доступності кредитних ресурсів [2, с. 202]. Останнє зумовлено, зокрема, тим, що британські кредитні бюро забезпечують безпрецедентно високий рівень захисту прав кредиторів завдяки володінню вичерпною інформацією про фінансові можливості позичальників (що не зовсім узгоджується з одним із

головних принципів лібералізму – права на недоторканність приватного життя). Крім того, малий і середній бізнес багато в чому спирається на допомогу держави, яка стимулює підприємницьку ініціативу через ряд ефективних механізмів фінансово-кредитної підтримки [3, с.333].

Однак, безумовно, головним досягненням взаємодоповнення дирижистських і ліберальних підходів у здійсненні курсу британських реформ стало відродження Лондона в статусі світового рантьє. Лондон (а точніше лондонський Сіті), незважаючи на фінансову кризу, продовжує очолювати рейтинг найбільших фінансових центрів світу [4, с.4]. Згідно з неписаними законами, в періоди криз слабкі компанії залишають ринок, тоді як більш ефективні компанії за їх рахунок збільшують свою фінансову потужність і стають ще сильнішими. У 2009 р. британські банки “Royal Bank of Scotland”, “Barclays” і “HSBC” вийшли, відповідно, на перше, третє і п’яте місце у світовій банківській ієрархії за розміром фінансових активів [3, с.214]. І знову відновленню стабільності сприяла держава, яка шляхом здійснення часткової або повної націоналізації найбільших приватних банків країни, а також за допомогою безпрецедентної грошової емісії для покриття непомірно зростаючого дефіциту державного бюджету буквально “за волосся” витягла з кризи розбалансовану банківську систему. Слід зазначити, що у рамках антикризових заходів уряд Великобританії активно надає кошти на підтримку інститутів фінансового сектору. Зокрема, з метою фінансового забезпечення цих процесів у 2009 році Банк Англії розпочав програму викупу активів, обсяг якої на цей час досяг розміру 200 млрд. ф. ст.

Слід зазначити, що, активно закликаючи слабкі країни і країни, що розвиваються, йти шляхом роздержавлення, Сполучене Королівство залишається найцентралізованішою країною Євросоюзу у фіскальному відношенні. Якщо в найбільших економіках ЄС – Німеччині і Франції – частка доходів центрального уряду становить, відповідно, 30% і 37,3%, то у Великобританії 94,5% від загальної суми податкових надходжень стягується центральним урядом [5, с.49].

Держава грає значну роль і на ринку зайнятості Великобританії. Станом на кінець першого кварталу 2010 р. у державному секторі Великобританії працювало понад 6 млн. осіб, або 21,1% від загальної кількості зайнятих [3, с.124]. В період 2003-2008 рр. загальні витрати на заробітну плату британських державних службовців збільшилися на 30%, і в бюджеті на 2008/2009 фінансовий рік вони становили 158 млрд. ф.ст., що відповідало четвертій частині його витрат [6].

Якщо у 1950 р. частка державного сектору у Великобританії дорівнювала 30% ВВП [7, с. 90], то у 2009 р. вона збільшилася до 51,7% ВВП [8, с. 199]. У післявоєнний період тенденція зростання сектору державного управління в національному економічному розвитку була характерною для багатьох країн світу. Довгострокові тенденції державних видатків Великобританії з 1913 р. разом із порівняльними даними для деяких інших країн наведені у таблиці. Як свідчать дані таблиці, відносна вага британського державного сектору є схожою з вагою державного сектору в інших європейських країнах. У свою чергу, державний сектор в США і Японії є відносно меншим, що вказує на існування інституційних відмінностей у підходах цих країн до концепції держави загального добробуту. В США і Японії корпоративна система соціального захисту є більш розвиненою, ніж державна. Як зазначає А.С.Гальчинський, у США приблизно 40% від загального обсягу соціальних інвестицій припадає на інвестиції корпорацій і фірм [9, с.437].

Таблиця

Загальні державні видатки, % ВВП

Роки	1913	1937	1960	1980	1996	2005	2009
Франція	17,0	29,0	34,6	46,1	55,0	53,3	55,6
Німеччина	14,8	34,1	32,4	47,9	49,1	46,8	47,6
Італія	17,1	31,1	30,1	42,1	52,7	48,1	51,9
Японія	8,3	25,4	17,5	32,0	35,9	38,4	42,6
Швеція	10,4	16,5	31,0	60,1	64,2	55,0	56,3
Великобританія	12,7	30,0	32,2	43,0	43,0	44,1	51,7

США	7,5	19,7	27,0	31,4	32,4	36,3	39,8
-----	-----	------	------	------	------	------	------

Джерело: складено автором за даними: [7, с.96; 8, с.199].

Слід зазначити, що доктрина лібералізму восторжествувала в усьому світі не в останню чергу внаслідок краху радянського устрою. При цьому в межах побудови глобального відкритого суспільства “рівних можливостей” значення самобутнього розвитку окремих націй і народів все більш нівелювалося на тлі історичного досвіду США, який подавався як приклад для наслідування. Проте, “наслідувати” досвід США уявляється досить складним завданням, з огляду на наявність тих геостратегічних переваг, якими володіє сьогодні єдина світова наддержава. До того ж, панівне неоліберальне гасло “менше держави, більше ринку” якось мало відповідає реальному стану справ всередині самих Сполучених Штатів. У зв’язку з цим академік Ю. М. Пахомов, зокрема, зазначає: “афішуючи практично постійно неоліберальні підходи, США, тим не менше, таємно все ширше підміняли їх механізмами державного контролю і державного регулювання” [10, с.416]. Нобелівський лауреат Дж. Стігліц відводить першорядну роль державі в успіхах економічного розвитку в США. Зокрема, він зазначає: “Сполучені Штати побудували свою економіку завдяки мудрому та селективному захисту ряду своїх галузей, який здійснювався до того часу, поки вони достатньо не посилюлися для конкуренції з іноземними компаніями” [11, с.35].

Характерно, що поряд з американцями англійці отримують максимальні вигоди і від глобалізації. Статус глобального банкіра надає Британії практично необмежені можливості в споживанні розважальних товарів і послуг, предметів розкоші, включаючи нерухомість, автомобілі, діаманти, вишукані вина, високомодний одяг, парфумерію та косметику. Англія має друге за величиною в світі негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами після США, розмір якого збільшився у десять разів за останню декаду. Врегулювання платіжного балансу досягається тим, що

Великобританії належить друге місце в світі після США за обсягом експорту комерційних послуг, в першу чергу, звичайно ж, фінансових.

Зазначені фактори є свідченням існування подвійних стандартів англо-американського глобального лідерства. З цього приводу відомий американський політолог З. Бжезинський, зокрема, зазначає: “Америка проголошує плідні блага глобалізації, що відповідають інтересам усього світового співтовариства, але сама дотримується цих правил головним чином тоді, коли їй це вигідно” [12, с.179]. Інший американський політолог Ф. Закарія називає кодекси поведінки англо-американських еліт штучними, етноцентричними і часом лицемірними. З посиланням на історика Джона Люкакса він стверджує, що англосаксонське лицемірство є “цементом, що скріплює цивілізацію воєдино” [13, с.262].

Висновки. Великобританія є розвинутою ринковою економікою, в якій розмір державних видатків у післявоєнний період демонструє сталу тенденцію до зростання (що є характерним також для інших розвинених країн). Внаслідок активної антикризової підтримки британським урядом приватного сектору на цей час державні видатки зросли до понад половини ВВП країни. На виконання програми антикризових дій значна частина видатків спрямовується на підтримку реального сектора економіки, зокрема, фінансового сектору, що можна розглядати як пряме державне субсидіювання бізнесу в умовах загострення міжнародної конкурентної боротьби. З огляду на триваюче послаблення зовнішнього попиту в глобальних масштабах, слід очікувати, що держава у середньостроковій перспективі продовжуватиме грати ключову роль стабілізатора економічного розвитку не тільки у Великобританії, а й в решті розвинутих ринкових економік світу, що спонукає до необхідності концептуального переосмислення пануючої неоліберальної парадигми в цілому та місця і ролі держави у розвитку сучасних ринкових процесів зокрема.

Список використаної літератури.

1. Bartlett V. Thatcher Economics [Електр. ресурс] / V. Bartlett // National Review Online. – May 17, 2004. – Режим доступу: http://old.nationalreview.com/nrof_bartlett/bartlett200405170929.asp
2. Doing Business 2011. Comparing regulation in 183 economies / The International Bank for Reconstruction and Development. – Washington, 2010. – 267 p.
3. Кузнецов О.В. Англосаксонська модель глобального капіталізму: монографія / О. В. Кузнецов. – К.: Освіта України, 2010. – 494 с.
4. The Global Financial Centres Index/ Z / Yen Group. – London, 2011. – 44 p.
5. Taxation Trends in the European Union. Data for the EU Member States and Norway. 2009 Edition / European Commission. – Brussels, 2009. – 391 p.
6. Britain's fiscal emergency. Deflating the state [Електр. ресурс] // The Economist. – September 24, 2009. – Режим доступу: <http://www.economist.com/>
7. The UK Economy / M. Sawyer (Ed.). – Oxford: University Press, 2005. – 266 p.
8. European Economic Forecast – Spring 2010 / European Commission, - Luxembourg, 2010. – 232 p.
9. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / А. С. Гальчинський. – К.: «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
10. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / [Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В. и др.]; под ред. Ю. Н. Пахомова. – К.: Наукова думка, 2002. – 632 с.
11. Стиглиц Дж. Глобализация: тревожные тенденции / Джозеф Стиглиц; пер. с англ. и примеч. Г. Г. Пирогова. – М.: Мысль, 2003. – 300 с.
12. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство / Збигнев Бжезинский; пер. с англ. – М.: Международ. отношения, 2006. – 288 с.
13. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Фарид Закария; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Ладомир, 2004. – 383 с.